

שיטת רש"י

א. הקשיים בשיטת רש"י

כתב רש"י בפירוש הברייתא:

אין זקוק לבער, לא הזקיקוהו לחוציא את הנכרי מן תבית כדאמרן אבל אתה רואה של אחרים. הפקידו אצלו וקיבל עליו אחריות כדמפרש ואזיל זקוק לבער, יחד לו בית כלומר לא קיבלו עליו אלא אמר לו. הרב הבית לפנך הנח באחת מן הזויות אין זקוק לבער.

ובפירוש הגמרא שעליה:

מאי קאמר היכי יליף מלא ימצא. לעולם אסיפא ולא ימצא משמע המצו בידך לכל חפצך, הינו דקביל עליה אחריות דהוה כדידיה. שאין מצוי בידך שחרי אותה זוית מסורה לנכרי.

הקשו התוספות: "מאי איריא יחד אפילו לא יחד נמי, ועוד היכי מסיק בסמוך למימרא דשכירות קניא". הנחת קושיתם היא שלרש"י נדרשים שני תנאים להפטר מחובת ביעור בחמצו של נכרי שברשתך: א. לא קיבל עליו אחריות. ב. יחד לו בית. ועל זה תמחו דאפילו לא יחד³⁶ נמי כדמוכה לעיל במסקנת הברייתא הראשונה. ועוד הקשו מסוגיא דנן דכיוון שלא קיבלו עליו תו לא איכפת לן אי שכירות קניא או לא.

בבית מדרשו של הרמב"ן מצינו שלש דרכים לתרץ חלקית את קושית התוספות כאשר כל אחת מוספת על חברתה. הכוון הראשוני ניתן על ידי הרמב"ן עצמו, הוא התפתח על ידי הר"ן ובמהר"ם חלאוה הוא מגיע לאיחוד עם שיטת התוספות. נציע כאן את התרוצים השונים והיחס שביניהם ומה שיש לדון ביסודם, ולאחר מכן נפנה לביאור שיטת רש"י על פי עקרונות אחרים. הרמב"ן בחידושו כתב כי לרש"י אין הפטור דיחוד בית בנוי משני תנאים, אלא ברייתא דינא קתני, כלומר - הברייתא משמיעה דיני שומרים וחלוקתם ביחס לחובת הביעור, אלא שחיא מתארת כיצד מתבטאים אופני קבלת אחריות והעדר קבלת אחריות שבמעשה ההפקדה. הפקידו אצלו בסתם הוי מעשה קבלת שמירה, וכשיטת רבנן (בבא קמא מז, ב) שכל בסתמא קביל נטירותא. יחד לו בית משמעו שאמר לו הרי הבית לפנך ולא קיבל החמץ בתורת שמירה וכבר שנינו: "הא ביתא קמך לא שומר שכר ולא שומר חנם". נמצא שהפקידו אצלו ויחד לו בית שווים הם במשמעותם ההלכתית לחלוקת הברייתא הראשונה הא דקביל עליה אחריות והא דלא קביל עליה אחריות, ומיושבת קושית התוספות הראשונה.

36. עיין בחידושי המהר"ל מפראג שתרץ לשיטת רש"י כי רבותא קא משמע לן בעצם פעולת היחוד ולשונו בחידושו צריכה תיקון ואכ"מ.

אלא שעדיין קשה מאי פריך למימרא דשכירות קניא, כקושית התוספות, וכן כתב הרמב"ן: "כיון שאינו חייב באחריותו אין זקוק לבער, וקניין בית של שוכר לעניין אחריות אינו מעלה ואינו מוריד". עוד הקשה הרמב"ן, שמסוגיא דלעיל הא מבואר דחמץ שלא קיבל עליו אחריות נתמעט מחובת בעור מדכתיב לך ואילו למסקנת גמרא דנן נתמעט הוא מלא ימצא.

ב. פירושו של הר"ן בשיטת רש"י

הר"ן (ב, ב מדפי הרי"ף) ביקש לישוב את שיטת רש"י מקושיות אילו וזו לשונו: "הפקידו אצלו סתם זקוק לבער, דכיון דקיבלו ברשותו כמאן דקביל עליה אחריות דמי כדאמרינן בבבא קמא (מה, ב) כנוס שורך ברשותי חייב. אבל יחד לו בית הוי כמאן דאמר כנוס שורך ברשותך דאמרינן חתם דפטור".

ובחידושו כאן חוסיף: "ומשום הכי אקשינן למימרא דשכירות קניא, דבשלמא אי קניא הוי כמאן דאמר כנוס שורך לרשותך, אבל אי לא קניא ככנוס שורך לרשותי הוא".

בניגוד לרמב"ן³⁷ שפירש דין יחד לו בית כהצחרה שאינו מקבל עליו אחריות אלא מציע לפניו את ביתו, חוזר הר"ן לפרשן כהבנת התוספות שמייחד לו מקום ממש, אלא שהר"ן סבור, בניגוד לתוספות, שיחוד זה מייירי גם כן, בסתמא ואין כל גילוי דעת על כך שלא קיבלו באחריות. חלות דין אחריות נקבע איפוא לפי דינו של הרשות, אם הפקדון נידון כמצוי ברשות הנפקד חלה עליו חובת השמירה ואם הוא נידון כמצוי ברשות המפקיד חלה עליו חובת השמירה.

מקורו של הר"ן הוא בסוגיית בבא קמא (מה, ב) אך שם לשון הגמרא אחרת ממה שכתב הר"ן כאן, וכך שנינו שם: "תנו רבנן כנוס שורך ושמרו הזיק חייב הוזק פטור, כנוס שורך ואני אשמרנו הזיק פטור הוזק חייב". והעמידה רבא שם אליבא דרבנן דאמרי כל בסתמא קביל נטירותא "ואידי דנסיב רישא שמרו תנא סיפא ואני אשמרנו". והנה יש לדייק מכאן דבאמר לו כנוס תפציק ויחד לו מקום בסתמא קביל נטירותא דהא רק היכא שאמר לו "כנוס שורך ושמרו" הוא שהמפקיד חייב בשמירת שורו זה היפך דיוקן של הר"ן, ודבריו צריכים ביאור.

ונראה, שהר"ן פירש כי מה שנקט התנא לשון "ושמרו" ולשון "ואני אשמרנו" הוא משום העיקרון כל שבסתמא קביל נטירותא, ופירש הר"ן שכל המכניס לרשותן בסתמא הרי זה מקבל נטירותא על החפצים שברשותו ובכך שווה הרישא לסיפא, והרי פירושה דבריתא - כנוס שורך לרשותך נעשה כאומר לו כנוס שורך ושמרו, שהרי כיון שזו רשותו של מפקיד שוב אמרינן דבסתמא קביל נטירותא. כנוס שורך לרשותי נעשה כאומר לו כנוס שורך ואני אשמרנו, דכל שבסתמא קביל נטירותא.

37. הלחם משנה (חמץ ומצת ד, ג) פירש את דברי הר"ן כשיטת הרמב"ן, ולא ראה את חידושי הר"ן שמחם מוכח כי לר"ן מיושבות קושיות הרמב"ן.

והדברים מדויקים בלישנא דרבא "אידי דנסיב רישא ושמוך תנא סיפא ואני אשמרנו" והכוונה מתוך שבחר התנא להציג את המשמעות הדינית שברישא באומר לו כנוס שורך ברשותך ושנה "ושמרנו", כן הציג את המשמעות הדינית בסיפא ושנה "ואני אשמרנו". אבל בין ברישא ובין בסיפא איירי בסתמא זה בכנוס שורך לרשותך וזה בכנוס שורך לרשותי.

על פי עקרון זה יש לדון אם יחד בית בסתמא נידון כרשות הנפקד או רשות המפקיד, ופירש הר"ן שזה גופא תלוי בשכירות קניא. ממילא מבואר כי קושית הגמרא "למימרא דשכירות קניא" תלויה ודאי בקביעה כי כשיחד לו בית בסתמא לא קביל נטירותא דהוי רשות: המפקיד, ובכך נתישבה קושית הרמב"ן והתוספות. עוד למדנו מכאן לישיב אף את קושית הרמב"ן ממסקנת חסוגיא, שהיו צריכים ללמוד פטור זה ביחוד בית מ"לך". אולם על פי דברי הר"ן חלא עצם הקביעה אם יש כאן תורת "לך" תלויה היא בקיום גדר "בתיכם", אם הוי תורת "בתיכם" ממילא קביל נטירותא והוי "לך", ואם לא הוי תורת "בתיכם" אזי נטירותא ברשות הגוי היא ולא הוי "לך". לפיכך נקטה הבריתא את הפסוק שמשמש למקור הפטור. מיהו דברי הר"ן שתלה קבלת שמירה בדין שכירות קניא קשים בסברא, וכבר תמה עליו מגן האלף (סימן תמ סעיף קטן ד) וזו לשונו: "מה עניין זה לשכירות קניא, דאפילו אי בשכירות לא קניא, ולא מיקרי ביתו, כיון דתלי בקבלת שמירה מה צריך שיחיה ביתו דמכל מקום כיון שיחד לו הרשות הוי לחי כנס ברשותך".

לברור עומק דברג הר"ן נקדים לדון במחלוקת המחרי"ט (חלק א סימן סה) וקצות החושן (סימן קפט סעיף קטן א) במעמד מקומו של הפקדון ברשות הנפקד.

המחרי"ט דן באפשרות הנפקד לקנות את החפץ המופקד ברשותו על ידי שזכתה לו רשותו, אף שחפץ זה היה מצוץ אצלו זמן רב במקום מסוים. וחביא, שם המחרי"ט בשם אחד מגדולי התכמים המובהקים, שטען שמאחר שחפצי המפקיד מופקדים אצל הנפקד הרי המקום מושאל להם ואין כאן תורת רשותו של נפקד לקנות הפקדון בלא מעשה קניין. וביקש להוכיח כדבריו מדברי הרשב"ם בבבא בתרא (פה, א) ד"ה ברשות הלח המופקדין, שכתב "שהפקיד שם פירותיו ומסתמא הקנה לו נפקד למפקיד את רשותו לצורך פירותיו למכור ולמדוד כדרך כל הנפקדין". ומכאן למד אותו חכם מובהק שכל הנפקדים מקנים רשותם למפקיד.

וחלק עליו המחרי"ט וזו לשונו: "ונראה בעיניי, שאין כאן עניין להשאלת מקום, שכל שלא יחד מקום לפקדון כיצד יחיה המקום קנוי למפקיד שלא יקנה המופקד על ידו, דתנן בפרק המפקיד (מ, ב) יחדו לה הבעלים מקום וטלטלה ונשברה בין מתוך ידו בין משחניחה לצרכו חייב ולצרכה פטור, ומתרגם רב ששת כולה כרבי ישמעאל וכו' וכשהניחה למקום אינה מקומה לא הויא השבה. אבל רישא דלא יחדו לה הבעלים מקום, כל אתר דכתייה. אלמא כשלא יחדו לה הבעלים מקום לא הוי אותו מקום מיוחד לו, וכיון שיכול לשנותה בכל מקום שירצה וזה אינו יכול למחות

בידו, נמצא שרשותו של נפקד הוא ולא רשותו של מפקיד³⁷. עוד טען שם המחרי"ט, שאפילו כשיחדו לה הבעלים מקום לא קנה המפקיד לפי שחסר מעשה קניין והא שכירות קרקע נקנית בכסף ובשטר ובחזקה, והביא עוד ראיות לזה ע"ש.

ובקצות החושן דחה שתי טענותיו, כנגד טענתו השנייה כתב: כי יחוד מקום קונה בחזקת תשמישין שמשמש במקום להניח שם הפציו. דהא שואל לא בעי חזקת גדר נעל ופרץ אלא די בחזקת שימוש המורה על שאלתו. וכבר קדמו בזה המחנה אפרים (שכירות סימן א) והביא לזה ראיות רבות. וכנגד טענתו הראשונה של המחרי"ט כתב קצות החושן: "ומאי דקשיא ליה היכא שאינו מיחד לו מקום, נראה כיון דמעיקרא הכי אושליה לכל דוכתי שיחיה מונח שם הפציו, וכחאי גוונא אמרינן בפרק השואל (קג, א) בשואל גרגותני, והוא מקום לחפור באר, דכרי ליה בכל מקום שירצה, ע"ש".

טענתו השנייה של קצות החושן, לכאורה, תמונה מאד שהי המחרי"ט דן מצד חלות הקניין במקום הפקדון ועל זה אמר שכיון שביד הנפקד לשנותו לא נתפס על אותו מקום תורת קניין ומה זה עניין לכך שהנפקד השאיל כלל רשותו לשמירת ממונו של המפקיד³⁸. עיין בנתיבות המשפט (פתיחה לסימן ר) שדחה דברי קצות החושן.

אכן בעיקר טענת קצות החושן והמחנה אפרים שיחוד מקום קונה מצד דהוי תשמישו להניח שם הפציו יש לעיין, שהרי חלוק הוא תשמיש שואל, או שוכר בנכס שמשמש הוא בגופו מתשמישו של מפקיד במקום הפקדון. אם נדון את פעולת השמירה כמעשה חזקת שימוש במקום הנחת החפץ הנשמר, הלא מסתבר יותר כי התשמיש של מקום הנחת הפקדון הוא של השומר ולא של המפקיד. ולא זו בלבד שכשלא יחדו הבעלים מקום לפקדונם יש לדון כן, שאז השומר משמש בכלל רשותו לשמור על חפצו של המפקיד, אלא אפילו כאשר יחדו הבעלים מקום לחפצם, ובכך מגבילים הם את פעולת השומר בשמירתו, מכל מקום יש לשומר שימוש בגוף המקום מצד השתמרות החפץ שנתון לשמירתו. נמצא שאף שלמפקיד יש תשמיש בעצם הנחת החפץ במקום מסוים שלזה הלא יחדו באותו מקום, גם לשומר תשמיש בעצם המקום בו זמנית, ואין כאן שום חזקת תשמיש שמוציאה המקום מרשות הנפקד לרשות המפקיד, שהרי תשמישהן באים כאחד, ודו"ק.

עוד זאת, הלא תשמישו של המפקיד הוא בעל אופי סביל שהוא מונע את שמירת הפקדון בכלל ביתו של הנפקד, אבל תשמישו של הנפקד באותו מקום תשמיש פעיל הוא שהוא שומר בהאי דוכתא.

מכאן שאין להסתפק בעצם השאלת המקום כדי לחלל תורת קניין בחזקה, ולכן

38. שוב מצאתי שהעיר כן בגליונות ברוך טעם לספר קצות החושן וצ"ע.

סבר המהרי"ט כי בעי קניין אף ביחד לו מקום³⁹.

מיחו נראה שאם ישאיל הנפקד למפקד מקום בחצרו וחובת השמירה תהא מוטלת על המפקד ידוח המהרי"ט שהשמירה דידיה הוי חזקת תשמיש שקונה⁴⁰.

ועתה נחזור לבאר את סברת הר"ן, שחיוב אחריות תליא בשכירות קניא. ונראה, שאם שכירות קונה אזי כשהשאלו מקום לפקדונו בסתמא חרי זה כמפרש שיקנה בשאלתו; ועל כרחך כלול בזה שבתשמיש השאלה קונה, וממילא ברור שחובת השמירה תחול על המפקד: אולם אם שכירות לא קניא, שוב אין בשאלה הכרח לחלות קניין, והוי מעשה שמיחד לו מקום שרק באותו מקום ישמור הנפקד הפצו של מפקד, וכדין כנוס שורך ברשותי בתוספת הגבלה לפעולת השמירה. ממילא מיושבת קושית מגן האלף, דהא פשיטא שיחוד בית כשהוא לעצמו אינו מכריח שהשמירה מוטלת רק על המפקד כדמוכח ממשניות חבית (בבא מציעא מ, ב) אלא שכל הספק הוא בסתם, אי הוי כרשות הנפקד ובסתמא קביל נטירותא אלא שמוגבל: הוא לאותו מקום, או הוי כרשות המפקד ועל כרחך חל עליו שמירתו, ורשותו וחובת שמירתו באין כאחד, ודו"ק⁴¹.

אכן אחרי כל זה עדיין לא נתישבה דרכו של רש"י, כפי שכבר הרגיש הר"ן בעצמו בחידושי, וזו לשונו: "ומיחו מאי דמסקינן שאני התם דאפקיה רחמנא בלשון לא ימצא אינו מחוור לפי דרך זה". וכוונתו דכיון שהכל תלוי בשכירות קניא או לא קניא, מה שייך כאן מצוי בידך, אי קניא ממילא אינו חייב לבער שאין אחריותו עליו, ואי לא קניא חייב לבער מצד חיוב האחריות, ומח זה נוגע לדין מצוי

39. אחרי תעיון מצאתי כעין דברי בשו"ת דבר אברתם (חלק ב סימן יז) עי"ש באורך בביאור כלל דברי המהרי"ט.

40. לכאורה, דברי נסתרים מהסוגיא בבבא קמא (מח, ב) בבריתא "כנוס שורך ושמרו" דלעיל דהנה לחלן שם בגמרא איתא: "רב פפא אמר כולה רבי היא (שסובר בסתמא לא קביל נטירותא עד שקבל לשמור מפורשות) וסבר לה כרבי טרפון דאמר קרן בחצר הניזק משלם נזק שלם. חלך אמר ליה שמרו לא מקני ליה מקום בחצר והויא חצר קרן בחצר הניזק וקרן בחצר הניזק משלם נזק שלם. לא אמר ליה שמרו אקנויי אקני ליה מקום בחצר והויא לה חצר השותפין וקרן בחצר השותפין משלם חצי נזק". מבואר שהשמירה והקניית המקום לא תלוין זה בזה ויתר על כך מנגודות זה לזה. אולם היא לא קשיא כלל שכיון שאמר לו ושמרו חרי הטיל על המכניס את שמירת נזקי השור וכלפי הלכות נזיקין נעשית חצר זו כחצר הניזק, אף שנתן לו בעל החצר רשות להכניס לשם. אולם בסתמא הוי חצר השותפין, כיון שלשניהם רשות באותו מקום אולם הא לרבי חסתמא לא קביל נטירותא ושמירת גופו של השור מוטלת על המכניס, לפיכך חל הקניין במקום, דקני ליה מכה חזקת תשמיש דשמירתו, ומכאן ראייה לדברינו. והנה בפשוטו משמע במהרי"ט דאף חזקה כי האי גונא אינה מספקת כדי לקנות המקום וחזקה דווקא בעינן, אולם ממה שכתב שם המהרי"ט בהמשך דבריו דבחקנה המפקד לנפקד אמרינן שחמטלטלין והמקום באין כאחד משמע שאין צורך בחזקה גמורה.

41. עיין היטב בר"ן בגיטין (מ, ב מדפי הר"ף) ד"ה תכי בסופו.

בידך⁴².

אכן לבר מן דין בלאו חכי דברי הר"ן לא מתיישבים עם פירוש רש"י, שהרי רש"י הגדיר את יחוד בית בתורת הא ביתא קמך, שאין זה תורת סתמא אלא כמפרש שלא קיבלו לשמירה, וכפי שנקט הרמב"ן.

ג. דרכו של המהר"ם חלואה בשיטת רש"י

המהר"ם חלואה חזר לדרכו של הרמב"ן בפירוש הבריתא לשיטת רש"י בדינא קתני, אלא שחידש על פני שיטת הרמב"ן שרב פפא רב אשי חלוקים בפירוש הבריתא, וזו לשונו: "הפקידו אצלו בתורת פקדון, אם בשומר חנם או בשומר שכר, זקוק לבער שנאמר לא ימצא יחד לו בית שלא קיבלו בפקדון אלא דאמר ליה הא ביתא קמך אין זקוק לבער. ורב אשי אמר יחד לו בית לאותו פקדון יחוד גמורה, דהיינו בשכירות אין זקוק לבער יחדיו קתני".

לפירושו נמצא, כי אליבא דרב אשי יחוד בית מיירי בקיבל עליו שמירת החמץ, ופטורו נובע מהיות המקום מושכר לגוי בשכירות גמורה, ולא די ביחוד בעלמא. ממילא מיושבים קושיות תוספות, הרמב"ן והר"ן בפשיטות. לרב פפא דינא קתני הרי ברייתא זו וברייתא דלעיל אמרו דבר אחד. ולרב אשי חידשה ברייתא זו שבקבלת אחריות מועיל יחוד בית להפקיעו מחובת ביעור⁴³.

שיטה זו היא שילוב שיטת הרמב"ן בפירוש רש"י ושיטת הרמב"ן עצמו בפירוש הסוגיא, ומלשון המהר"ם חלואה משמע שפירוש זה נאמר אף לשיטת רש"י.

עוד זאת, לדעת המהר"ם חלואה הרי"ף שהשמיט ברייתא זו מההלכות הוא משום דינא דשומרים אשמועינן, והדבר כלול כבר בברייתא דלעיל. משמע שהיא נקט בדעת הרי"ף שפסק כרב פפא, אלא שאיחו גופיה נקיט כשיטת בעלי התוספות כמבואר למעין שם.

אכן בלשון רש"י הדברים דחוקים, שהרי לפירושו יוצא כי רב פפא רב אשי חלוקים בעצם הגדרת יחוד בית, ואילו מרש"י משמע שתרוויחו סבורים דבר אחד,

42. עיין בב"ח ד"ה חלקך ובפרי חדש (סימן תמ סעיף קטן א), שפירשו את דברי רש"י על דרך הר"ן, ובביאור מסקנת הסוגיא כתב הפרי חדש (וחב"ח קיצר בזה אך משמע מדבריו כפירוש הפרי חדש), וזו לשונו: "וכיון שאינו מצוי בידו בענין דליקבל עליה אחריות בפירוש כי הרי דליתחייבו לבערו ולפי זה אם קיבל עליו אחריות אפילו יחד לו בית זקוק לבער". ודבריו צריכים עיון דהלא אם שכירות לא קניא הרי שזה רשות המפקד ובסתמא קביל נטירותא ומה שייך כאן ללמוד מדין מצוי בידך שצריך קבלת שמירה בפירוש. וחלא בזה נתקשה הר"ן, ולא חבנתי פירושו של הפרי חדש.

43. עיין כעין פירוש זה בתוספות ר"ד לסוגיא, ובחידושי סוגיות לחתם סופר (ירושלים תרנ"א) כיון מדעתו להעמיד שיטת רש"י כן ע"ש.

בבריתא פירש רש"י הנח באחד הזויות ובכך הוי רשות הנכרי, ובמסקנת הסוגיא בש"טת רב אשי פירש רש"י: "ואותה זוית מסורה לנכרי".

ד. דרך אחרת לביאור שיטת רש"י

הרמב"ן הקשה עוד על פירוש רש"י לפי דרכו שהפקידו אצלו בסתמא מיירי, וזו לשונו: "וכמדומה בעיני דגוי הפקיד ממון ביד ישראל סתם אינו מתחייב באחריותו שאין הגויים בדין ארבעה שומרים, דרעהו כתיב... אלא קיבל עליה אחריות ולא קיבל בפירוש קאמרינן, הא סתמא לא קיבל עליה אחריות כלום הוא".

אולם אם נתבונן בפירוש רש"י הלא כתב כן להדיא, וזו לשונו: "הפקידו אצלו וקיבל עליו אחריות כדמפרש ואזיל" וקשה היאך כתב הרמב"ן דמיירי בסתמא. והנה המעיין בלשון הרמב"ן יראה שדייק כן מסיפא דדברי רש"י, מתוך שכשיחיד לו בית מדובר כשלא מקבל עליו החמץ לשמירתו באמירה מפורשת "הרי חבית לפניך" מכלל שרישא בסתם מיירי. וכן מצאתי ברבנו דוד שכתב: "מאתך שהוצרכו לפרש על דין לא קיבל עליו אחריות שיהא בשיחיד לו בית, כשאמרו הפקידו אצלו זקוק לבער לומר שמן הסתם הוא חייב באחריותו". ולולי דמסתפינא הייתי אומר שלא עמדו דברי רש"י אלו לפני הרמב"ן ובית מדרשו, וצ"ע.

אכן בגוף דברי רש"י מבואר שהפקידו אצלו זקוק לבער מיירי בקבלת אחריות מפורשת, ואילו יחד לו בית מדובר כשלא קיבלו עליו, אלא אמר לו הרי חבית לפניך. נראה, שרש"י פירש שאף דין יחד לו בית קאי אחפידו אצלו, וכשיטת רבי דכל בסתמא לא קביל נטירותא, והכי קתני - הפקידו אצלו ולא קבלו עליו אלא יחד לו בית אין זקוק לבער. ואין יחוד בית כאן מעשה מסוים, אלא הנחת הנכרי חמצו באחת הזויות היא גופא היחוד שקונה, כדאמרינן בבא קמא (מה, ב) "אקנויי אקני ליה מקום בחצר"⁴⁴, וזהו ענין קבלת רשות לחכניס פקדונות לרשות הנפקד אף שאין כאן קבלת אחריות. בזה סרה קושית התוספות: "מאי אירא יחד אפילו לא יחד נמי", כעין מה שתרץ הרמב"ן אך בשינוי מסוים כפי שפירשנו. אולם קושיתם השנייה של התוספות וקושית הרמב"ן בעינין הן עומדות, מאי פריך למימרא דשכירות קניא וכו'. ותן הוי ליה לאתווי קרא ד"לך". ונראה, לפענ"ד, שרש"י פירש קושית הגמרא באופן אחר מהרמב"ן ובעלי התוספות. לשיטת הרמב"ן והתוספות קושית הגמרא: "למימרא שכירות קניא" משמעה שסיבת הפטור מלבער כשיחיד לו בית היא משום שאין החמץ נתון ברשות הישראל, אלא ברשות הבעלים, וזה הלא תליא אי שכירות קניא או לא. ברם לשיטת רש"י נראה דעיקר הפטור כשיחיד לו בית הוא משום שאין כאן חמץ שלו דלא קיבל עליו אחרות, ואין קושית הגמרא על

44. עיין בראש יוסף כאן שהעיר בדברי רש"י אלו.

45. עיין עוד לעיל שם (מה, א) רש"י ד"ה הויה שן בחצר הניזק שכתב לשיטת רבי: "דכיין דיתב ליה בעל החצר רשות לעולי דזכתא אקני ליה בגוה".

סיבת הפטור מחובת הביעור. דחינו - אין קושית הגמרא על דין הבריתא דמשמע מיניה שלהלכה שכירות קניא, אלא קשיא לגמרא על הסברו של רב אשי. לביאור הדברים נקדים מה שכתב רש"י ד"ה לעולם אסיפא: "ולא ימצא משמע המצוי בידך לכל הפצך דחינו דקביל עליה אחריות דהוי כדידיה". לכאורה, דברי רש"י אליו תמוחים שחרי כאן הסברו סומך על מסקנת הסוגיא, ואילו ממש בסמוך מפרשת הגמרא טעמא דרב אשי משום "שהא לאו דידיה הוא" דחינו שאין כאן תורת בתיכם, וכן העיר הרא"ש יוסף כאן. עוד הקשה הרא"ש יוסף, דלמסקנה פירש רש"י שהפטור ביחוד בית הוא משום שזוית, זו מסורה לנכרי ומשמע שפיטורו משום לתא דבתיכם וסתרי לד"ה לעולם אסיפא, וצ"ע.

ונראה, לפענ"ד, שכך כוונת רש"י, כפי שאמרנו לעיל לעולם לא נחלקו רב פפא ורב אשי בטעם הדין הפקידו אצלו זקוק לבער, ולתרוויחו הינו משום שלא ימצא משמע המצוי בידך דחינו קביל עליה אחריות. ברם בפירוש סיפא דבריתא נחלקו רב פפא סבר ש"משום שנאמר לא ימצא" קאי ארישא ומפרש באופן ישיר את טעם החיוב, ואילו רב אשי לא ניתא ליה לעקור בריתא מצורתה והסב זאת על הסיפא. והנה אם כוונת רש"י בד"ה לעולם אסיפא לפרש את טעם הפטור ביחוד בית, והוא משום שאין כאן קבלת אחריות, ולא מתקיים בזה התנאי של מצוי בידך - כפי שנקט הראש יוסף - קשה, שחרי לפי זה אין בין הסברו של רב פפא והסברו של רב אשי כלום. תדע שאף לרב פפא על כרחך חכי פירושו שכשיחד לו בית אין זקוק לבער שנאמר לא ימצא וזה מחייב רק כשקביל עליו אחריות, שכן אין רב פפא מגיה את הבריתא אלא מפרשה. ותו אם כך פירושא דדברי רב אשי יקשה על תנא דבריתא גופא, דחוי ליה למימר להסב את הדין הזה על הרישא כפשטו של דרשה זו, כדרך שקשה על פירושו של רב פפא.

ברור אפוא, כי רש"י סבר שאין זה טעמו של רב אשי לדין הסיפא, אלא אדרבה לא ימצא כשהוא לעצמו משמע המצוי בידך, דחינו קיבל אחריות שהוא דין הרישא. אבל הכא דרשינן לה מבתיכם, "וחכי קאמר יחד לו בית אין זקוק לבער שנאמר לא ימצא בבתיכם והא לאו דידיה הוא". נראה, שכוונתו בזה הוא שבעוד שאפשר לדרוש מלא ימצא חיוב ביעור, אפשר לדרוש מבתיכם פטור מביעור, והדברים שקולים. כיצד, כשקיבלו בפקדון נזון חמץ בתורת מצוי בידך, אולם כשלא קיבלו עליו חלא מקום הקנחו בחצרו, ושוב אין כאן תורת בתיכם. נמצא, ששני אופנים שקולים הם, חיוב מלא ימצא דמשמע מצוי בידך, ופטור מבתיכם דמשמע שכשלא קיבלו עליו דוכתא אקני ליה. ואין בין דברי רב פפא לדברי רב אשי אלא משמעות דורשין.

46. ביתר ביאור יש לומר שרש"י בא לחציג נוגודיות ולומר "לעולם אסיפא, ולא ימצא בלבד, כפי שדרשו רב פפא, משמע המצוי בידך לכל הפצך וכו', אולם כאן דרשינן לה מבתיכם וכו', ודו"ק. ולולי דמסתפינא הייתי אומר שמא יש להגות את הדיבור המתחיל ודברי רש"י קאי ארב פפא.

אולם הגמרא דייקה משיטת רב אשי שאם השאלת מקום פוטרת מתורת בתיכם על כרחך שכירות קניא, ואין להקשות כאן את קושית התוספות, שהרי ברור שאף אם שכירות לא קונה אינו חייב לבער שאין זה מצוי בידו לכל הפצו, אלא שדרשת התנא לשיטת רב אשי מנוגדת למשנה בעבודה זרה שם מבואר שאין שכירות קונה להפקע תורת "ביתך".

ועל זה מתרצת הגמרא מי שמצוי בידך יצא זה שאינו מצוי בידך, חינו שחרשות בה נתון החמץ צריך להיות מצוי בידך, וכשיחד לו בית הלא אותה זוית מסורה לנכרי. רב פפא הסב את המצוי בידך על החמץ, ואילו רב אשי על חרשות, וממילא מיושבים דקדוקי הראש יוסף, ודו"ק.

ה. בירור שיטת רש"י בחומש על פי שיטת רש"י בסוגיתנו

על פי דרכנו בשיטת רש"י יש לבאר את מה שכתב רש"י בחומש לקרא דלא ימצא בדרך חדשה. וזו לשון רש"י (שמות יב, יט): "לא ימצא בבתיכם מנין לגבולין תלמוד לומר בכל גבולך, מה תלמוד לומר בבתיכם, מה ביתך ברשותך אף גבולך שברשותך יצא חמצו של נכרי שהוא אצל ישראל ולא קבל עליו אחריות".

והקשה עליו הרמב"ן בחומש שם שתי קושיות: א. "שאיין במשמע ברשותך להוציא חמץ של נכרי, שהרי ברשותו הוא ובתיים וגבולין שוים הם בו שהרי שניהם רשות שלו וממון של אחרים". ב. "ועוד שחמץ של נכרי שלא קיבל עליו אחריות אינו בא בהיקש הזה, שאין של בתיים יותר פשוט להיתר משל גבולין, אבל בבתיים הוא במשמע איסור מן המקרא הזה דכתיב לא ימצא, וחיתרו יוצא לנו מדכתיב לא יראה לך שאור וכו' כמו שמפורש בתחילת פסחים" (הברייתא לעיל ה, ב).

בישוב דברי רש"י כתבו רוב המפרשים כי אין "ברשותך" שנקט רש"י במשמע של רשות ממש, אלא במשמעות כחו ושליטתו עליו, ובזה נסתלקו כל טענותיו של הרמב"ן. מיהו בפשוטו משמע כהבנת הרמב"ן דקאי על חרשות עצמה, שהרי כך שנינו: "מה ביתך ברשותך אף גבולך שברשותך" כלומר - כשם שביתך מורה על בית שהוא ברשותך, כך גבולך נאמר רק כלפי מה שמגבולך ברשותך". אולם לדעת המפרשים הילפותא היא להגדיר את המונח בתיכם, ולומר מה ביתך משמעו בבעלותך אף גבולך שבבעלותך, ואין הדמיון בין המלמד וחלמד עולה יפה בסיגנון הדרשה. עוד זאת, הלא פתיחת הדרשה: "מנין לגבולין תלמוד לומר בכל גבולך" מניחה כי "בתיכם" מורה הוא על רשות ותחום מצומצם, ואילו לדברי המפרשים

47. עיין במה שכתב הרא"ם על פירוש רש"י שם, ובשאר מפרשי רש"י לחומש.

48. דקדק רש"י לומר "מה גבולך שברשותך" ושינה לשון המכילתא שם שנינו "מה גבולך ברשותך" ודברים בגו, ויעניין בספר באר יצחק על פירוש רש"י לשמות שם, שעמד על דקדוק זה וחשב אותו לראיה לשיטת הרא"ם..

בסוף הדרשה אין בתיכם מורה כלל על רשות ותחום, אלא על שליטה ובעלות, וזה דוחק שיעקר העניין מכל וכל מרישא לסיפא.

נראה, איפוא לנקוט כהבנת הרמב"ן, מיהו יש לומר שרש"י לא תמך כל יתדות דרשתו במכילתא, אלא פתיחת דבריו היא מן המכילתא, אולם בעיקר חילפותא מבתיכם חוזר רש"י לסוגיא דנן ביחוד בית ודורש את "בתיכם" כשיטת רב אשי, וכפי שנתבאר לעיל. נמצא, שכך פירוש דבריו: "מה ביתך ברשותך" - שהרי ביתך מורה על מקום שנתון לשליטתך ולמגוריד, וכעין הדרשה "איש כי יקדיש את ביתו קדש מה ביתו ברשותו אף כל ברשותו" - שם ברשותו קאי על בעלות חבית ממש וכן גם כאן "אף גבולך שברשותך" היינו על הגבול שהוא ברשותך אתה מתחייב בביעור החמץ שם, "יצא חמצו של נכרי שהוא אצל ישראל ולא קיבל עליו אחריות" - כאן ראוי לשים לב לדקדוק לשונו הנפלא של רש"י. בעוד שבמכילתא נקטינן "יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל" שינה רש"י למימר "שחוא אצל ישראל". וכוונתו היא שאם הוא ברשות ישראל הלא נחשב המקום בן הוא נתון לרשותו של ישראל, אבל אם הוא אצל ישראל אין זה מחייב שיהא ברשות ישראל, שהרי כיון שלא קיבל עליו אחריות "אותה זוית מסורה לנכרי". ואין כאן תורת מצוי ברשותכם. ובזה נתישבה היטב השגתו הראשונה של הרמב"ן.

ובאשר להשגתו השנייה, דנפקא לן חד מילתא מדכתיב "לך" כבר השיג כן על עיקר פירוש רש"י בסוגין, כפי שכתבתי לעיל. ונראה לישב, שאף שנתמעטו פקדונות שלא קיבל עליהם אחריות מדרשת לך ולא לאחרים, מכל מקום עדיין צריכים אנו לישב קרא דלא ימצא בבתיכם, שהרי סוף סוף מצוים הם בביתו. פתרון בעיה זו נמצא בברייתא דנן לשיטת רב אשי ובפירושו של רש"י לחומש. אין כאן תורת בתיכם שכן אין המקום בו נתון הפקדון מצוי ברשות ישראל דדוכתא אקני ליה כשיטת רבי.

נמצא, ששתי הברייתות שבסוגייתנו משלימות זו את זו מבחינת פרשנותם של הכתובים.

שיטת בעלי התוספות

א. בירור סברת רבנו תם ומחלוקת רב פפא ורב אשי לפי שיטתו

כתבו התוספות בשם רבנו תם: "ופירש רבנו תם דאפילו באחריות מיירי ומשום הכי מפיך רב אשי מלא ימצא דלא חשיב מצוי כיון שיחד לו בית. ורב פפא אית ליה מסברא כיון שיחד לו בית הו' כאילו קיבל עליו אחריות על חמצו של גוי בביתו של גוי".

ויעויין בחידושי הר"ן (ו, א) שנקט בדעת רבנו תם כי סברת המקבל עליו אחריות על חמצו של גוי בביתו של גוי נאמרה בין לרב אשי ובין לרב פפא, אלא "לרב אשי פשטינן הכי מקרא ולרב פפא נפיק ליה התנא מסברא".

חתם סופר בחידושי הקשה על דברי רבנו תם, וזו לשונו: "תמיהה נשגבה בעיני על שיטת רבנו תם בתוספות, דאם כן לרב פפא תיקשי קושית הש"ס למימרא דשכירות קניא. דלרב פפא נחי דמסברא חיצונה אית ליה דמקבל אחריות על חמצו של גוי בבית הגוי פטור, מכל מקום הא ביתו של ישראל הוא אם לא תאמר שכירות קניא, ואם כן לרב פפא תיקשי. ולא שייך תרוץ הש"ס דחא רב פפא מוקי לא ימצא ארישא, ולרב אשי לא תיקשי, דאיכא למימר דסבירא ליה נמי מסברא כרב פפא דקבלת אחריות בבית הגוי אינו מזיק, ואם כן בבתיכם למה לי אם אינו ענין בכחאי גוונא תניהו ענין לשכירות, דאף על גב דבעלמא לא מהני הכא מהני".

נקדים לדון בעצם הסברא החיצונה שהמקבל עליו אחריות על חמצו של גוי בביתו של גוי אינו עובר עליו, ושני שלבים הם לדיון. ראשית יש לקבוע את מעמדו של השומר על חמצו של גוי ברשות הגוי מבחינת הלכות שומרים, ואחר כך יש לדון בגדרי חיוב חמץ שבאחריות שנתרבו מלא ימצא.

א. כדי שיחול על החפץ תורת פקדון ועל השומר תורת "מי שהפקדון אצלו" צריך שיצא החפץ מרשות המפקיד ויבוא לרשותו של נפקד כדמשמע בפשוטו של מקרא "כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור וגונב מבית האיש" היינו מבית השומר. אבל הנעשה שומר על חפצי בעל הבית ברשותו פועל מיקרי שומר לא מיקרי, ואין התחייבותו בכלל השומרים "המשעבדים עצמה לכל הכתוב בפרשה"⁴⁹. חובתו כפועל משעבדת את גופו לבעל הבית, אך אין הוא קונה שום קניין בגוף החפץ להתחייב בשמירתו, ואין הוא נעשה בעלים על החפץ לענייני שמירתו.

דברים אלו עולים בבירור ממה שכתב הראב"ד בחידושי לבבא קמא (עט, א)⁵⁰: "וכן אם מסר אדם שורו לשומר חנם ולשואל אין השומר חייב בשמירתו עד שיוציאו מרשות הבעלים" ואף לראשונים שחולקים על הראב"ד (עיין שיטה מקובצת שם) הני מילי כשמשכו על דעת להוציאו מרשות הבעלים, אך כשכל כוונתו לשמרו ברשות הבעלים לא חייל עליהו דין שומר שקנה החפץ במשיכתו לחיובו⁵¹.

49. עיין בכתובות (נו, ב) תוספות ד"ה הרי.

50. עיין בחידושי הרשב"א לבבא קמא (עט, א) ד"ה אמר ליה שהרחיב בחבאת דברי הראב"ד.

51. עיין בפירוש המשנה לרמב"ם בבא קמא (פרק ז משנה ו): "שארבעה שומרין אינם קונים אותו דבר לענין חיוב שמירתו ונטירתו ויתחייב כל אחד מהם הדינים המיוחדים לו אלא לאחר שיתקיים לחם באותן המטלטלין דרך מן הדרכים שהמטלטלין נקנים בהם במקח בממכר". אין הקניין הזה קביעת רגע סילוק תבעלים משמירת החפץ בלבד אלא מורה הוא על תוכן גדר השמירה שקניו לו החפץ לחיוב אחריותו, ואף לראשונים שחולקים על הרמב"ם וסוברים שקבלת שמירה כשחייא לעצמת אינה זוקקת קניין מכל מקום החלת דין שומר שלא יוכל לחזור בו

ב. נראה, שהריבוי הכולל פקדונות שקיבל עליהם אחריות בכלל דין שלך אי אתה רואה מלמדנו, כי קניינו של השומר בחפץ להתחייב בשמירתו נידון. הוא כקניין אף להתחייב בביעורו, דמיגו דחייל על החפץ דין גורם לממון והוי באחריות השומר חייל עליהו דין ממון לתורת חיוב בחמץ. ברם כל זה אמור כשנעשה החמץ פקדון ביד הישראל וקנאו להתחייב בשמירתו, אך בחיותו ברשות הבעלים ונתחייב הישראל בקניין לשמור שם את חפצו אין חיוב גברא זה יכול להחיל דין שלו על גוף החפץ, כיון שבגופו לא נעשה קניין⁵².

הוא שנינו בברייתא "יכול יטמין ויקבל פקדונות מן הנכרי" דווקא בקבלת פקדונות עסקינין, הא כל שלא יצא מרשות הבעלים ולא בא לכלל תורת פקדון לא הוי בריבויא דלא ימצא בבתיכם.

דברים אלו עולים מפורשות ממה שכתב הרמב"ן בחידושיו בשם רבנו תם: "קא סלקא דעתך מעיקרא ששכירות קניא והוי ליה ביתו של גוי וחמצו של גוי ברשות הגוי, אף על פי שקיבל עליו ישראל אחריותו אין זקוק לו דהפקידו אצלו דווקא שנינו כך פירש רבנו תם" והטעים הדברים בחידושי רבנו דוד: "שאין ישראל מתחייב בחמץ של גוי אף על פי שקיבל עליו אחריותו תואיל ולא הכניסו לבית". למדנו איפוא מלא ימצא בבתיכם, כי האחריות שמכחה נתחייב החמץ בביעור הוא רק כשחל על החמץ דין פקדון בחיותו ברשות ישראל. והנה בדין יחוד בית ישנם צדדים שחחפץ הרי הוא כפקדון, וישנם צדדים שבהם החפץ נדון כמצוי ברשות הבעלים, ובבחינות שונות אלו חלוקים רב פפא ורב אשי, כפי שיבואר.

רבנו תם נקט שגדר יחוד בית הוא כשהישראל אומר לו הרי תבית לפניך⁵³ והלך הגוי ויחד מקום לפקדונו. מבחינת הגוי נעשתה כאן פעולת הפקדה, אלא שהוא מתנה את ההפקדה בכך שהשמירה על חפצו תעשה בחיותו מיוחד במקום מסוים.

מחייבת קניין אף לדעתם עיין בבבא מציעא (צט, א) תוספות ד"ה כך ויעיין ברא"ש שם ובנימוקי יוסף שם בשם הר"ן.

על כל פנים יש לומר שסילוק הבעלים והכנסת השומר עצמו תחתיתם לשמירת הוי הוי כעין קניין, שהרי התורה שעבדה אותם. לכך כמבואר בכתובות (ראה הערה 49). מיהו הני מילי בישראל שלגביהם נשנו חלכות שומרים, אולם לגבי גויים אף עצם הכנסת השומר תחת הבעלים זקקת קניין ובזה יודו הראשונים לרמב"ם, ודו"ק. עיין בקצות החושן סימן שז סעיף קטן א, ואכמ"ל.

52. לפי זה מיישבת קושית המהר"ל מפראג בחידושיו על התוספות, שתמה דמה בכך שחחפץ שבאחריות הישראל הוא בבית המפקיד הא סוף סוף הוי דבר הגורם לממון שנתרבה מלא ימצא לחיות כממונו. אכן על פי דרכנו יש לומר שרק דבר הגורם לממון שנעשה בחפץ מעשה קניין והוצאו מרשות הבעלים הוא שנתרבה דאחשביה רחמנא לקניינו, ודו"ק.

53. ברש"י מפורש שאמר לו "הרי תבית לפניך הנח באחת מן הזויות", אולם התוספות העתיקו רק "הרי תבית לפניך" ופירשו שהגוי הוא שיחד המקום לחמצו, ולכן שאלו על פירוש רש"י "מאי אוריית יחד (רוצה לומר הגוי) אפילו לא יחד נמי". וראה מה שכתבנו בביאור שיטת רש"י לעיל. ויעיין בלשון הסור (סימן תמ) ובמה שכתב הגר"ז בשו"ע שלו (סימן תמ סעיף קטן יא).

שונה איפוא דין יחדו לו חבעלים מקום מדין המקבל עליו אחריות על חמצו של גוי בביתו של גוי, שהרי כאן חייל על החפץ דין פקדון ועל הנפקד תורת "מי שהפקדון אצלו" להתחייב בגדרי שומרים. לפיכך נדרש רב אשי לריבוא דקרא שמתלמדנו כי כיון שיחד לו בית שוב אין החמץ מצוי בביתו והרי הוא כאילו נמצא ברשות הגוי ממש.

אכן, ניתן להתבונן על העניין מהיבט אחר. חלוק דין מפקיד חפץ אצל חברו בסתמא מאשר המפקיד חפץ ויחד לו מקום, שכן מפקיד סתמא דעתו הוא שישמרנו לו וכדעת רבנן שנקטו כל בסתמא קביל נטירותא ואילו המיוחד בסתמא דעתו שישאר החפץ בשמירתו⁵⁴. מעתה יש לומר כי בהפקדה שכוון בה יחוד מקום קודם יחוד המקום קדימה סיבתית לקבלת החפץ באחריות הנפקד, ובכך נמצא כי תחילה נקבע החפץ ברשות המיוחדת לבעליו ורק אחר כך חוזר השומר ומקבל עליו שמירתו באותה רשות. אף ששכירות לא קניא ועדין מקום החפץ קנוי קניין הגוף לנפקד, מכל מקום מבחינת הלכות שומרים ודאי שכירות קניא להעניק לבית השוכר תורת בית בעלים לדיני שמירה⁵⁵. אכן, עדיין נדון החפץ בחלכות פקדון, אולם יחוד מקום זה מתדש דינים מסוימים ביחס להלכות שליחות יד ולגדרי השבה לרשות בעלים, החלוקים מהלכות פקדון רגיל.

רב פפא סבור כי כיון שקודם יחוד המקבל לקבלת האחריות, שוב אנו דנים אחריות זו כעין אחריות על חפץ ברשות בעלים, שהרי יחוד המקום מעניק דינים מסוימים של רשות בעלים לפקדון.

כשנדייק בדבר נראה, כי הדבר תלוי מבחינת מי אנו דנים, מבחינתו של המפקיד קודמת ההפקדה, שהיא הוצאת החפץ מרשותו, ליחוד המקום, אולם מבחינת הנפקד קודם יחוד המקום לקבלת האחריות⁵⁶. רב אשי מדגיש את בחינתו של המפקיד "הפקידו אצלו זקוק לבער" ולכן נדרש לריבוי מן הכתוב לדין יחד לו בית בהפקדה, ואילו רב פפא מדגיש את בחינתו של הנפקד, ולכן דרש את קרא דלא

54. עיין בנתיבות המשפט (סימן רצא סעיף קטן ב), שם הביא את שיטת הר"ן בסוגיתנו, ונראה שפירש דברו באופן אחר ממה שכתבנו לעיל בביאור שיטת רש"י. ועיין שם שהערנו לשיטת הלחם משנה שנקט בר"ן כדעת הרמב"ן, ושםא כך יש לפרש בנתיבות המשפט.

55. נראה בפשטות, שאם ישכור אדם בית מחברו להשתמש בו ויקנהו באחת הדרכים ששכירו קונה בהם, ויחזרו המשכיר ויקבל עליו לשמור חפץ פרטי ברשות השוכר, שידון הדבר כמקבל אחריות על חפצו של בעל הבית ברשותו ולא שומר הוא אלא פועל. אף על גב ששכירות לא קניין למקום קניין הגוף ויכול המשכיר לזכות בחפצי אחרים ברשות השוכר (עיין בחושן משפט סימן שיג סעיף ג ובנושאי כלים שם) מכל מקום הא קנאו קניין פירות לתשמיש חפציו ומבחינתם הבית הוא מקומם ואין קבלת שמירה שם משויא להו תורת פקדון. (בגדר זה של שכירות קניא עיין בחידושי הרמב"ן בסוף כתובות בקונטרס אחרון).

56. אף שלגבי גוי נדרש קניין להתחייב בשמירתו (עיין בחושן משפט סימן שא) מכל מקום הרעיון המופשט של קדימות סיבתית בעינו נשאר.

ימצא ארישא כדרך שהגמרא דרשה אותו על דין חבריתא הראשונה "יכול יטמין ויקבל פקדונות מן הנכרי".

מעתה מיושבת קושית החתם סופר על רבנו תם, שהרי לרב פפא הסברא בנויה על דמיות חפצא דקבלת אחריות ברשות בעלים לקבלת אחריות ברשות המיוחדת לבעלים, ובזה לא תלוי הדבר בשאלת שכירות קניא או לא קניא, ודו"ק.

מכלל דברינו עולה כי הלכת יחוד בית נשנתה ביחס למעשה ההפקדה, ויש לחקור אם אפשר ליחד לפקדונות של גוי מקום אף לאחר שהופקד החמץ אצלו וקיבל עליו אחריות כדי להפקיעו מחובת ביעור. כמו כן יש לחקור עם חוצאת פקדונות שבאחריותו מרשותו והפקדתן ביד אחרים מתרת הפקדונות ומסלקת מהם דיני בל יראה ובל ימצא.

עניינים אלו נתונים במחלוקת ראשונים בפירוש סברת רבנו תם שהמקבל עליו אחריות על חמצו של גוי בביתו של גוי אינו עובר עליו. יסוד המחלוקת הוא בקביעת היחס שבין חמץ בבעלותו לבין חמץ באחריותו. ושתי שיטות מרכזיות מצינו בעניין זה.

א. כשם שקניינו של הישראל בחמצו מעמיד החמץ ברשותו בכל מקום שהוא, כך קניינו של הישראל בחמץ שבאחריותו לקיימו לבעליו מעמידו ברשותו אף בחיותו מופקד ביד אחרים כל עוד חייב הישראל באחריות כלפי הבעלים.

ב. אין האחריות מעמידה החמץ בתורת שלו אלא בהיות החמץ ברשותו, שהרי חמץ זה נתרבה לחיובא מדכתיב לא ימצא בבתיכם, ואחשביה רחמנא לחיובו בהיותו מצוי אצלו. אולם משיצא מרשותו ונכנס לרשות אחרים שוב נסתלק ממנו תורת מצוי אצלן וחזר הוא לכלל חיתר חמץ של אחרים.

ב. שיטת הריא"ז בגדרי חמץ באחריות ומחלוקת החק יעקב והמגן אברהם בדעתו

השיטה הראשונה עולה מפורשות מדברי הריא"ז בפסקיו. לאחר שחביא הריא"ז את דין יחוד בית שהוא כמקבל עליו אחריות חמצו של גוי בביתו, חוסיף להדש דין שהובא אף בשלטי הגבורים ופסקי הרמ"א (סימן תמ סעיף א) להלכה.

נראה בעיני שאם היה חמצו של הגוי מופקד אצלו וקיבל עליו אחריות והפקידו ביד גוי אחר שאינו בעליו הרי זה עובר עליו, הואיל וקיבל עליו אחריות הרי הוא כשלו והרי הוא כמפקיד חמצו ביד הגוי.

דייק המגן אברהם (סימן תמ סעיף קטן א) מדבריו, שהפקדה ביד תבעלים פוטרת מלבער. והקשה עליו מהמבואר בחושן משפט (סימן עב סעיף ג): "המלוה על המשכון וחזר המלוה והפקידו ללוח ונגנב או נאבד חייב המלוה אף על פי שביד

הלוה אבד, כיון שבתורת פקדון נתנו לו אכתי ברשותיה דמלוה קאי, ונקט המגן אברהם שהוא הדין בכל שומר שכר שהפקיד ביד הבעלים שחייב הראשון בגניבה ואבידה, וכן סבור הש"ך (שם סימן קטן כה, ועיין עוד בסימן רצא סעיף קטן מח) "היכא שנתן דבר לשומר שכר לשמור וחזר והפקידו ביד בעל הדבר ונגנב או נאבד אצלו לכולי עלמא חייב השומר שכר". מקור דין זה במרדכי (השוכר את האומנין סימן שסג) וחובא בתשובת המהר"ם מרוטנבורג הקצרות (סימן פט), וזו לשונו: "כשם שאם הפקיד המלוה משכון ביד אחר ונגנבו אבדו למלוה, כך אם הפקידו ללוה עצמו או השאילם לו בתורת שאלה עדיין ברשותו ובשעבודו של מלוה הן עומדים כאילו הן בביתו, וכשנגנבו הפסיד המלוה שהוא שומר שכר".

מבואר להדיא שאף בהפקדה ביד הבעלים ברשותיה דשומר קאי וכאילו הם בביתו, וכן הדין בחמץ בנדון דנן, ומדוע פסק הרמ"א על יסוד דינו של הרי"א לחתיר בחמץ.

תרץ המגן אברהם "מכל מקום הוי כמקבל אחריות, חמצו של גוי בבית הגוי דשרי, כמו שכתב הטור בשם רבנו תם. ואף על גב דלא קימא לן כרבנו תם היינו כשישראל יחד לו קרן זוית אבל בבית העכו"ם לכולי עלמא שרי".

דבריו לכאורה תמוחים, שהרי מפורש יוצא מדברי הר"י בתשובות המהר"ם שהחמץ ברשותיה דהמלוה קאי, ומה לי הפקידו ביד בעליו מה לי ביד אחר, מה שאין כן במקבל אחריות חמצו של גוי בבית הגוי, שמעולם לא יצא חמץ זה מרשות הבעלים ולא קנאו להתחייב באחריותו, לפיכך אינו ברשותו ולא כדידיה דמי.

החק יעקב (סימן תמ סעיף קטן ו) חקשה מעין זה, וזו לשונו: "הנה אף שסוף דינו נכון בקיבל עליו אחריות בחמץ של גוי בבית הגוי שלא קיבל ברשותו לעולם דשרי לכו"ע, מה שאין כן בקיבל הישראל פקדון דהוי כחמצו לעניין ביעור, אם כן אף שחזר והפקידו אחר כך לאותו גוי, הוי ליה כישראל שהפקיד חמצו, דמה לי אותו גוי או גוי אחר ולא דמי ליחד לו בית מתחילה".

מדברי החק יעקב עולה מפורשות כי דין יחוד בית נאמר דווקא בתחילת הפקדה, וכן סברת רבנו תם שמקבל אחריות על חמצו של גוי בביתו של גוי אין זקוק לו, נשנתה כשמעולם לא בא לרשותו.

שיטת החק יעקב בביאור דעת רבנו תם משווה לגמרי חמץ שבבעלותו וחמץ שבאחריותו לעניין ביעור. כל שחל על החמץ תורת שלך אי אתה רואה - חייב בביעור, אלא אם כן תפקע הסיבה שמכחה הוא שלך. בחמץ בבעלותו צריך שימכרנו או יבטלנו ובחמץ שבאחריותו צריך שתסור האחריות הימנו.

יחוד בית וקבלת אחריות על חמצו של גוי בבית הגוי פטורם הוא מצד שמעולם לא בא החמץ לכלל לך לפי שלא נעשה מעיקרא מצונו בנדרך. על פי דרכו זו נדחק החק יעקב בבאור הרי"א, אולם סיוע גדול יש לו בדברי הר"י בשו"ת המהר"ם

מרוטנבורג שהבאנו לעיל.

ג. שיטת התוספות בבבא מציעא (פא, ב) וישוב דרכו של המגן אברהם

אכן נראה, שיש להוכיח שלא כדעת החק יעקב מהתוספות בבבא מציעא (פא, ב) ד"ה וְחָא, שמדבריהם יש ללמוד כי על אף שנקטו כסברת הרי"א², מכל מקום אף יחוד בית מועיל הוא לאחר הפקדה לפטור חמץ שבאחריותו מביעור:

וכן בנכרי שהלוח את ישראל על המצו אי לאו דנכרי מישראל לא קני לא היה נאסר אף במשכנו בשעת הלואתו דלא קני, כיון שלא בשעת הלואתו קני בשעת הלואתו הוה אלים שעבודה דנכרי דלא יצטרך לבערו. ואף על גב דישאל הוי וקרינא ביה שלך מכל מקום מדאפקיה קרא בלשון לא ימצא לא היה מחייב אלא כשמצוי לו לגמרי וכיון דאלים שעבודה דנכרי לא חשיב מצוי אצלו. וחכי נמי אמרינן בפסחים (ו, א) יחד לו בית אין זקוק לבער אף על גב דחשיב לגמרי כשל ישראל מכל מקום כיון שיחד לו בית שוב אין מצוי אצלו.

חאבני נזר (אורח חיים סימן שכז) הביא ראייה מתוספות זה כשיטת הרי"א², ותורף הוכחתו הוא שמדבריהם עולה מפורשות כי ישראל שמפקיד חמץ ביד הגוי זקוק הוא לבערו לפי שמצוי לו לגמרי. מעתה כיון שחמץ שבאחריותו "חשיב לגמרי כשל ישראל" ושלך קרינן ביה, אף חמץ זה אם יפקידנו ביד אחרים מצוי לו לגמרי וזקוק לבערו, ולא דמי ליחד לו בית שם אין בידו לטלטלו מזוית לזוית.

והנה אם נניח כשיטת החק יעקב, שיחוד בית פוטר הוא בתחילת הפקדה לפי שלא בא לכלל תורת לך, היאך למדו התוספות להשוות חמץ שבאחריות שיחד לו בית לחמץ שבבעלותו שתרי חינו ביד הגוי. הלא חמץ שבאחריותו לא נעשה שלו מעיקרא כשיחד לו בית, אולם חמץ שבבעלותו בתורת שלך הוא עומד ואתה מבקש להפקיעו מחמת אלים שעבודה דגוי בחמץ, זאת מנין, הא דין מצוי בידך מחיל דין לך בחמץ של אחרים, אבל כאשר חל דין לך מצד הבעלות עצמה מנין שהעדר תורת מצוי בידך מחני להפקיע מביעור, מוכרח איפוא שיחוד בית הרי הוא מעשה המפקיע אף לאחר שהפקידו אצלו ונעשה כשלו, ובכך ראיתם מדין יחוד בית עולה יפה. כמו כן מוכח כדעת המגן אברהם שאם חזר ופקידו ביד תבעלים אינו עובר עליו, דחא לתוספות אף ביחד לו בית סגי, וזה הרי הוא כמקבל אחריות על המצו של גוי בבית הגוי, אם כן המפקיד בפועל בבית בעלים ודאי דינו כן. אכן עדיין תמיחת החק יעקב וסברתו עומדות בפנינו וזקוקות ישוב. ביאור עניין זה יעמידנו על יסודות שיטת רבנו תם לדעת המגן אברהם ואליבא דתוספות זה וכן על שיטת הרי"א² בסוגיא.

נקדים תחילה לפרש את הפטור מלא ימצא בהרחיך חמצו ביד הגוי, אילו היינו נוקטים דבעל חוב קונה משכון אף בגוי מישראל. כדי לעמוד על איכות ההפקעה בדין הרהנה, עלינו להשוות מרחיך חמצו ביד גוי למפקיד חמצו ביד הגוי. במפקיד חמצו נדון הפקדון ברשותיה כדאמרינן בעלמא פקדון ברשותיה דמריה קאי (בבא קמא קו, א). הבעלים רשאיין למכור ולחקדיש תפצם ביד השומר מכח שם הבעלות שבחפץ ומצד שחשומר מקיימו עבורם ומעמידו בשליטתם.

אולם בממשכן חפצו אלים שעבודה של המלוה מחמת תפיסתו למנוע חלות דין הקדש ומכירה בחפץ, ונמצא כי אם יקדיש הלוח או ימכר חפצו חמורה לא יחול ההקדש ויפקיע השעבוד אלא תלוי הוא ועומד עד שיפדה⁵⁷.

מכאן יש ללמוד שאף על פי שגופו של החפץ עדיין בבעלות הישראל, מאחר שאין החפץ מצוי בידו לשימושי גופו, ואף אינו בידו למימוש זכויות חקניין שבו אין ביטוי לבעלותו ובכך יצא החמץ מידו.

שני תנאים איפוא נדרשים הם לחיובא בחמץ שהוא קנייני: 1. תורת הבעלות בגוף החפץ שיחשב שלו. 2. היות גוף החמץ מצוי בידו לממש ולישם בעלות זו.

אף בחמץ שבאחריותו יש ללמוד כי דין "יצא מי שאינו מצוי בידך" מהווה הפקעה בקניין האחריות אף כי לא נתבטלה האחריות מכל וכל. האחרונים⁵⁸ פירשו, כי יחוד בית משויא ליה אינו מצוי בידו משום שאין החמץ מסור לו לטלטלו מזוית לזוית, ובכך לא דמי לתפצים שלו. אולם לפענ"ד, אין זה מספיק שהרי מצד דיני שומרים רשאי הוא להוציאו ממקומו המיוחד לצורך הפקדון כדמוכח בבבא מציעא (מ, ב) ומבחינה זו אין הפקעה בתורת אחריותו.

נראה איפוא, לבאר עניין זה על ידי שנתבונן תחילה בעיקר דינו של הרי"א, ונחזור למה שבארנו לעיל (בחלק ב) שקניין להתחייב משווא לחמץ כדידיה, מפני שמתוך שפוטור עצמו בחמץ מחיובי הממונות שבחמץ הרי הם כשלו⁵⁹. אכן, כדי להתחייב כבר בארנו שצריך שבנוסף לאחריות יהא על החמץ גופא תורת פקדון. והנה גדרו של פקדון הוא שהחפץ נתון הוא ביד השומר ולא נשאר אצל הבעלים, ומתוך שהוא ביד השומר לקימו ולשומר עבור הבעלים אנו דנים ואומרים שאם נתחייב באחריותו הרי שבשמירתו יש משום קיום חפץ אף עבור עצמו שהרי בזה הוא מעמיד ברשותו את הממונות שבגוף החפץ.

מבחינה זו אנו דנים חמץ המופקד אצלו באחריות בתורת מצוי בידו, ואף אם יפקידנו ביד אחרים עדיין מצוי בידו הוא, שהרי לא פקע מן החפצא שם פקדון,

57. עיין ברש"י פסחים (ל, ב) ד"ה כולי עלמא ובקצות החושן סימן קיז סעיף קטן ב.

58. עיין בשולחן ערוך הרב סימן תמ סעיף יא ובאבני נזר שם.

59. לעיל חלקנו בין תורת פקדון וחיובים הנובעים מעצם החפודה וקבלת שמירה לבין חיובי אחריות, ודברינו כאן אמורים לשיטת הרי"א, והמגן אברתם שסבורים כי אחריות היא אף מגניבה ואבידה.

ובפקדה זו מעמיד הישראל אחרים לשמר החמץ ולקיים הממונות שבו עבורו. ברם כאשר חזר והפקיד חמץ ביד בעלים אין החפץ נדון ברשותם כפקדון, ובודאי שרחוק לומר כי הבעלים מקימים חפץ זה עבור השומר למנוע ממנו חיובו כלפיהם. הפקדה זו תורת חשבה יש עליה, ותוזרים הבעלים לנהוג בחמצם מנהג בעלים⁶⁰. מיהו אין זה מפקיע את חיוב האחריות שנתחייב הישראל כלפיהם שהרי תוכן האחריות היא להעמיד לבעלים החמץ או ערכו אם יגנב או יאבד בהגיע זמן החזרת החפץ ולא אכפת לך מה שקורה בין זמן ההפקדה לזמן ההחזרה בגופו של פקדון כל עוד לא נאנס השומר. לכן דן ר"י שאף שהוא בבית בעלים מבחינת חיובי גניבה ואבידה כאילו הוא ברשותו וכאילו הוא בביתו.

נמצא, שמבחינת קניינו בחפץ לאחריות עדיין חל על החמץ תורת שלך, ומבחינת תורת פקדון שחל בחפץ, הא בהשבה לרשות בעלים פקע מניה, ושוב לא הוי מצוי בידך, והרי זה כמי שמקבל עליו אחריות תמצו של גוי בבית הגוי, שמעקרא לא נעשה פקדון אצלו. בכך דומה דין חרהין חמץ דידיה ביד גוי לדין הפקיד חמץ שבאחריותו ביד בעלים, בשניהם הוא שלו ואינו מצוי בידו.

מעתה יכולים אנו לשוב לדברי המגן אברהם ולבארם כפשוטם. מן הסוגיא אנו למדים כי שני תנאים צריך שיהא על חמצם של אחרים כדי להתחייב, א. שיחא עליו תורת פקדון. ב. שיחא עליו חיוב אחריות. המגן אברהם נקט ששני תנאים אלו דרושים בפועל כדי לקיים גדר לך בחמץ, ומשפקע מיניה חד מיניהו שוב אינו עובר. אין אמנם דמיון גמור בין המפקיד ביד בעלים למקבל אחריות על חמצו של גוי בביתו של גוי שהרי זה מעולם בא לתורת פיקדון וזה חייל עליהו תורת פקדון, אולם מבחינת חלות שם פקדון בפועל שוים הם. הוא אשר דקדק המגן אברהם לומר: "מכל מקום הוי כמקבל אחריות חמצו של גוי בבית הגוי דשרי".

נראה, כי כל דברינו מפורשים הם בביאור הגר"א (סימן תמ סעיף קטן ג) שכתב על דינו של הרמ"א, שהיבב בביעור אפילו הפקידו ביד אחר: "עיין במגן אברהם וכמו שכתב בגמרא כדילכון דמי, ועיין בסימן ד (שם) מבואר דישראל המפקיד חמצו ביד גוי עובר עליו) אבל ביד בעליו שרי כמו שכתב המגן אברהם, וכן משמע בגמרא שלא אמרו אלא לקבל פקדונות וקיבל אחריות", הרי מבואר להדיא דתרי תנאים ניחוו לחיובא ונוקט הגאון שבעינן שיהיו בפועל, ודו"ק.

אכן, התוספות חידשו אף מעבר לכך, דלא רק בהפקדה ביד הבעלים מחני, אלא

60. עיין בבבא מציעא (לה, ב) ובביאור הגר"א בחושן משפט (סימן עב סעיף קטן כו) מיהו יש לחלק בין סוגיא דחתם לדין מפקיד חמץ שבאחריותו ביד בעלים, שהרי ביד הבעלים להפסיק שמירתו ולמחול לגמרי מה שאין כך שם, ועיניין בהגהות מרדכי סוף בבא מציעא בשם רבנו ברוך (חובא בשו"ת חמהר"ם מרוטנבורג חקצרות סימן פט) שחלק על ר"י מכח סברא זו אף במשכון. שוב ראיתי בנחל יצחק סימן עב שדן בסוגיא זו לאור דברי ר"י, ועיין עוד בספר השן אחרן סימן עב שדחה סברתו, ואכ"מ.

אפילו חזר ויחד לו הגוי בית שוב פוקע תורת מצוי בידך מן החמץ. גדרם של דברים בנוי הוא על כך שמדרשת רב אשי "יצא מי שאינו מצוי בידך" למדנו כי מקום המיוחד לחמצו של גוי כבית הגוי הוא, לפיכך משנתחדש השתא שהפקדה ביד בעלים הרי היא נחשבת כהשבה לרשות בעלים שוב. יש לומר שכל שיש עליו שם רשות בעליו, משוויא להפקדה זו תורת השבה ותו חייל על החמץ. גדר אינו מצוי בידך.

משגגענו לזה שוב יכולים אנו לחזור לסברת האחרונים שגדר יחוד בית מהווה הגבלה בזכותו לטלטל החפץ מזוית לזוית כמו הפציו. נראה, כי אף בנטלו לשימושו מכל מקום כיון שאין בדעתו לגוזלו אין כאן גדר כלתה שמירתו וכל מקום שהוא ברשותו הרי זה מקומו, ואף שבישראל לא קיימא לן הכי מכל מקום שאני דין גויים מדין ישראל. אולם ביחדו לו הבעלים מקום לא פקעה פשיעותו עד שישבנו למקומו ממש, ובכך הרי יש תורת השבה לבית בעלים על עיקר דין יחוד בית. ויש להתיישב בזה.

נמצאנו למדים, כי לדרכם של התוספות בבבא מציעא בגדר מצוי בידך שני תנאים מרכיבים את החיוב בלאו דלא יראה ולא ימצא בחמץ. א. תורת שלו שחל בין מכח הבעלות ובין מכח האחריות. ב. תורת מצוי בידו היינו בשליטתו ובזה נתחלקו חמץ בבעלותו מחמץ באחריותו מצד סיבת היותם בתורת שלו. על כל פנים עקרון הבעלות הוא הקובע בחיובי חמץ כשיטת תנא קמא דמכילתא דרשב"י, אלא שעל יסוד דרשה מחודשת בבבלי הכלילו אף דין יחוד בית בגדר זה.

ד. שיטת תוספות רבנו פרץ בגדרי חמץ באחריות

כעת נשוב לדון בשיטה השנייה שהצגנו לעיל בדעת רבנו תם המבחינה בין חמץ של ישראל לחמץ של אחרים באחריות ישראל ביחס לחיוב הביעור.

תוספות רבנו פרץ בהביאם את פירוש רבנו תם לדין יחוד בית הרחיבו לבאר את ההבדל בין חמצו של ישראל לחמצם של גויים, וזו לשונם:

לכן נראה לרבנו תם דקאי אקיבל עליו אחריות להפקיד אצלו, ומשום הכי מפיק ליה מלא ימצא דלא חשיב מצוי כיון שיחד לו בית. ומשום בל ימצא אינו עובר אף על גב דקביל עליה אחריות, דדווקא כשהחמץ שלו אז הוא עובר משום בל ימצא אף על גב שאינו בביתו, אבל חמצו של גוי אינו עובר עליו בכל ימצא כיון שיחד לו בית. דאף על גב דקביל עליה אחריות מכל מקום אינו של ישראל, דהא אינו חייב אלא אי מיגנוב או מיתביד ובשעת האיסור כל ימי הפסח עדיין לא מיתביד ולא היה חייב ולא הוי שלו. וראיה מדלעיל דקאמר לחו בעיה חמירא. דבני חילא מבתיכון, שחיה מורה להם שאם ייחדו לו בית מהני אף על גב שאם היה שלהם לא מהני יחוד. ולרב פפא המפרש ליה מסברא לא קשיא מידי, דכיון שיחד לו בית הוי כמו שקיבל עליו

אחריות על חמצו של גוי בביתו של גוי.

מדבריהם עולה כי חמץ שלו עובר עליו אף בהיותו ברשות אחרים, אולם חמץ שקיבל עליו אחריות כיון שאינו שלו, שהרי לא נתחייב בו עדיין וברשותיה דמריה קאי, אין עובר עליו אלא בחיותו ברשותו.

בפשוטו טעם העניין להבחין בין חמץ שלו לחמץ של אחרים נעוץ הוא בסיבה שמכחה נתחייבו בביעור. חמץ שלו נלמד מדכתיב "לא יראה לך חמץ" וכל היכא דאיתיה ברשותיה קאי וקורא אני בו בכל גבולך ולכן אף אינו בביתו חייב לבערו. אולם חמצם של אחרים נתרבה לאיסורא מדכתיב לא ימצא מי שמצוי אצלו, ולא נתחייב זה אלא בהיותו בביתו אבל כשיחד לו בית או הוציאו מרשותו שוב אין אני קורא בו לא ימצא בבתיכם.

נמצא, שגדר המונח בתיכם מתפרש הוא לתרי גווני. כלפי חמץ שהוא שלו משמעו ברשותכם ובשליטתכם, ואילו לגבי חמץ של אחרים משמעו בתחום השייך לכם. ואכן הדברים רמוזים בשיטת רבנו פרץ בביאורו לדעת רבנו תם בסוגית לך לך תרי זימני: "דקבלת פקדונות וקיבל אחריות וכיבשתו שלא קיבל עליו אחריות הכל היינו מעשה המצוי, ולא ימצא נמי משמע ימצא אצלך (ובגמרא שלמה ביקש להגיה יתא מצוי אצלך), ואם כן שפיר נפקא תרוויחו מלא ימצא דהוי הכל מצוי אצלך. כן נראה למורי רבנו פרץ".

ה. הזיקה שבין האחריות לבין הרשות בחלות שם שלך אי אתה רואה על חמצם של אחרים

מעתה צריך להבין כיצד פועלת האחריות לשוויי לחמץ זה תורת מצוי בהיותו ברשותו, ומחו הקשר בין אחריות לרשות שיחדיו יוצרים תורת כדידכו דמי אף בחמץ של אחרים.

והנה מבואר בתוספות רבנו פרץ כי האחריות כשלעצמה דמשויא לחמץ דין גורם לממון אינה יכולה להחיל דין שלו בחמץ, כיון "שעדין לא מיתביד ולא היה חייב ולא הוי שלו". ומוכרח מזה שמצוי בידך נובע מחיוב השמירה על החמץ. גדר עניין זה יש לפרשו על פי סברת הרא"ש בבבא מציעא (פרק ח סימן טו) לחלק בין חזרת שומר לחיוב אונסין, דכיון שנסתלקו הבעלים משמירת החפץ על דעתו של שומר נכנס תחתיהם לשמירת החפץ, ולפי זה תורת מצוי בידך הוא משום ניהוג דרך השומרים בפועל בחמץ זה תחת הבעלים. נראה לומר, כי מה שנתרבה לחיובא בחמץ הוא כאשר השואל תופסו בביתו לשמירתו, שהרי בכך הוא עושה כמעשה הבעלים בשמירת חפציהם בהיותם תחת ידם, אבל אם סלקו מרשותו ואינו נוהג בחפץ עצמו כדרך שמשתמר החפץ תחת יד הבעלים לא נעשה כשלו ולא נתחייב בביעורו. כאן נקודת החיבור בין הרשות לבין האחריות שצרוף שניחם יחד יוצר דין

כדידיה דמי, שכן תורת כניסתו תחת הבעלים הוא כאשר החמץ תחת ידו וברשותו לשמירתו.

לאור דברים אלו נשוב לבאר פלוגתא דרב פפא ורב אשי מתוך דברי רבנו פרץ. אליבא דרב אשי ילפינן לה מקרא שיחד לו בית לא הוי ברשותו וממילא משנקבע כי אין חמץ זה ברשותו אין על השמירה דין ניהוג שמירה כשמירת בעלים. אולם "רב פפא דמפיק ליה מסברא לא קשיא מידי" משום שמעיקרא אין דמיון בין חמץ שיחד לו בית בהפקדתו לחמץ שקיבלו באחריותו לגמרי, שכן כאן חלה הגבלה בעיקר תורת השמירה שלו ולא הכניסו הבעלים את השומר תחתיהם לגמרי ובכך לא חל על החמץ תורת מצוי מעיקרא.

אליבא דרב אשי חסרון בהמצאות ברשות היא המשויא תורת אינו מצוי אצלו, ואליבא דרב פפא חסרון סילוק הבעלים שמירתם מהחפץ והעמדת שומר תחתיהם היא המשויא ליה תורת אינו מצוי אצלו.

בין לזה ובין לזה הפטור נובע מכך שבפועל אין בחמץ שיחדו לוי בית בתורת מצוי תחת יד השומר לנהוג בו מנהג בעלים בשמירת תפציהם.

ונראה להוכיח סברא זו מראית תוספות רבנו פרץ מדין חמירא בבני חילא "שהיה מורה לחם שאם ייחדו לו בית מהני אף על פי שאם היה שלהם לא מהני יחוד". בפשוטו משמע שהשואל היה מיחד בית לחמצם של הבני חילא על דעת עצמו ובלא דעת רבנו חילא. דאי לא תימא הכי קשה מה ראה רבנו פרץ בדין זה יותר מדין הבריתא גופא, ותו אם כן מה הדמיון בין חמץ שיחד לו הגוי לחמץ שלו, שאם יחד לו בית דלא מהני, הא זה ברשות הגוי המיחד וזה ברשות ישראל, אלא על כורחך כמו שכתבנו. והשתא יש להתבונן מהו יסוד הפטור בחמירא דבני חילא שיחדו לו בית, הא הוי ברשות ישראל ובאחריותו שאין דין זכין לגוי כמבואר בבבא מציעא (עא, ב). אין לי אלא לומר דכיון שסלקו מביתו סילקו משמירתו ותו אין כאן תורת מצוי בידך מצד נוהג דין בעלים בחמץ ולא עבר עליו. וזה שדייק רבנו פרץ "בעירו חמירא דבני חילא מבתיכון כיון דאילו מיגניב" הא גם כשיבערוהו מהבית עדין אם יגנב יעשה ברשותם וכדידהו דמי, ברור איפוא, שכוונת רבא דאין האחריות עושה לחמץ כשלו שלא בחיותו בביתו תחת השגחתו, ודו"ק.

נראה, כי אף חרי"ד נקט סברא זו שכן כתב בתוספותיו: "ומאי דאמרן לעיל אין לי אלא בבתים בבורות בשיחין ובמערות מנין תלמוד לומר בכל גבולך, דמשמע דווקא בגבולו הוא עובר אבל ברשות הרבים וברשות גוים אינו עובר, לא דרשינן הכי אלא בהמצו של גוי דנפקא לו מלא ימצא שאם קיבל עליו אחריות שהוא עובר עליו אם תופסו בביתו. וריבה נמי בורות שיחין ומערות מבכל גבולך, שאף על פי שאינו שלו כיון דקיבל עליו אחריות אסור". הרי שיסוד החיוב הוא בחיותו תופסו בביתו, ויש לפרש סברתו כמו שכתבנו.

נראה לומר עוד, כי גזר סילוק מרשותו שהוא בבחינת סילוק בעלות דשמירה

ממנו, חרי הוא כמו שהפקירו וסגי בזה להפטר בו מחיובו. בזה חלוק חמץ בבעלותו מחמץ באחריותו, שהבעלות פועלת בחמץ להחשיבו כהיותו ברשותו בכל מקום אבל האחריות לא כן. מבחינת חיובא דדבר הגורם לממון הא עדיין לא נאבד ולא הוי שלו ומבחינת ניהוג מעשה השמירה הא סילקו מינה ולא נוהג בו תחת הבעלים לשמירתו.

לסיכום שיטה זו נביא את לשון המאירי בטעם פטור יחוד בית: "יחד לו בית בחצרו אף על פי שקיבל עליו אחריות שמירה אין זקוק לבער שחרי מכל מקום אין חמץ זה שלו, וכן אין זה ביתו שחרי השאילו או השכירו, ושאלה ושכירות אף על פי שאינם קונים באיסורם וכו' קונים הם בעניין זה, שחרי אחריות בחמץ של גוי מלא ימצא אנו למדין אותו, שמאחר שקיבל עליו אחריות כדידיה דמי ומצוי אצלו קרינא ביה. והרי כתוב בו בתיכם, כלומר שאף על פי שחמץ שלו אסור אף בביתו של נכרי כשהוא של נכרי מיהא אלא שהוא קיבל עליו אחריות אין האחריות עושה כשלו אלא ברשותו של ישראל".

יוצא כי לשיטת רבנו פרץ והמאירי, וכן עולה מדעת רבנו תם בסוגית לך לך תרי זימני, שני יסודות ישנם בחיוב חמץ: א. תורת בעלות. ב. תורת ברשותו אלא שהרשות פועלת להחיל על החמץ דין כדידיה דמי בצרוף האחריות.

שיטת הרז"ה והראב"ד

א. שיטת הרז"ה והקשיים בדבריו

הרז"ה והראב"ד קיבלו עקרונית את פירושו של רבנו תם שדין חבריתא "יחד לו בית אין זקוק לבער" נאמר אף ביחס לפקדונות באחריות, אולם נראה כי יש להם דרך אחרת בביאור גדרם של דברים.

כתב הרז"ה:

וחיכא שיחד לו בית אף על גב דקביל עליה אחריות אין זקוק לבער משום דכתיב לא ימצא בבתיכם מי שמצוי בידך יצא זה שאינו מצוי בידך. וקא משמע לן שאף על פי שהוא בבתיכם כיון שאינו מצוי בידך אין זקוק לבער, והכין אסיקנא בגמרא וכן הלכתא אף על פי שלא כתבה חרי"ף ז"ל.

לכאורה, יש לדייק מדבריו כדעת תוספות רבנו פרץ, שהחידוש ביחוד בית הוא שפטור אף על פי שהחמץ ברשותו. אבל פשיטא ליה לרז"ה שלא נאסרו פקדונות באחריות אלא בהיותם בגבולו של ישראל, אבל אם הוציאו מרשותו תו אין אני קורא בו לא ימצא בבתיכם, ודבר זה למדנו מברייתא קמא כמו שהבאנו לעיל בשם תוספות רי"ד. לפי זה השיג הרז"ה על חרי"ף שהשמיט דין יחוד בית דמלמד רבותא גדולה אף מהמבואר בברייתא הראשונה.

וכן משמע ממה שכתב רבנו מנחם (הלכות חמץ ומצה ד, ג):

ולרב בעל המאור יש סברא אחרת בזה לקולא דהיכא דיחד לו בית אף על גב דקביל עליה אחריות אין זקוק לבער משום דכתיב לא ימצא בבתיכם, ומהחזא קרא נפקא לן חמץ של גויים לאיסורא וכיון שיחד לו ביתו לאו בתו מיקרי דלאו ברשותיה קאי. ותו לא ימצא כתוב מי שמצוי בידך יצא זה שאינו מצוי בידך ומשום הכי אין זקוק לבער⁶¹.

מיהו פירוש זה נסתר ממה שכתב הרז"ה להלן (ט, ב מדפי הר"ף):

ישראל שהלוה את הנכרי על חמצו אחר הפסח מותר בהנאה, לא שנא הרהינו אצלו לא שנא לא הרהינו אצלו, כיון דלא אמר לית מעכשיו לא קני לא נכרי מישראל ולא ישראל מנכרי וכו'. ודווקא כשלא קיבל עליו אחריות, אי נמי בשיחד לו הנכרי בית כל ימי הפסח אף על גב דקביל עליה אחריות, אי נמי כגון שחזירו ישראל לרשותו של נכרי כל ימי הפסח שאין אחריות עליו.

דבריו ברור מללו, רק כשהחזיר חמץ לרשות בעלים הוא שנפטר שהרי פקעה אחריותו, אבל בהפקידו ביד אחרים שעדיין אחריות עליו כלפי בעלים עדיין ברשותו הוא וחייב בביעורו. על כרחך יש לפרש דברי הרז"ה דלעיל באופן אחר. אכן גוף דברי הרז"ה צריכים עיון, שכן מחד גיסא מבואר מדבריו שרק כשאין אחריות עליו הוא שנפטר מחיובו ומשכחת לה כשהחזיר לבית בעלים, ומאידך גיסא כתב שבחמץ שקיבל עליו אחריות אם יחדו לו הבעלים בית אינו עובר ותא אכתי אחריות עליו.

בשער המלך (חמץ ומצה ד, ג) עמד על דברי הרז"ה הללו והוכיח מהם כשיטת החק יעקב שהבאנו לעיל. וזו לשונו:

דעת הרז"ה ז"ל כדעת רבנו תם דיחד לו בית מהני, ואפילו הכי כתב דמיירי בשחזירו ישראל לרשותו של גוי שאין אחריותו עליו. משמע דאם אחריותו עליו אפילו חזר והפקידו ביד בעליו לא מהני. הן אמת שלפי זה משמע דיחד לו בית לא מהני, אלא בשיחדו לו מיד בקבלת הפקדון אבל אם יחדו לו לאחר זמן לא מהני וכמו שכתב הרב הנזכר (חקק יעקב), ואילו מדברי הרז"ה משמע דאפילו יחדו אחר כך מהני מדכתב אי נמי במיחד לו בית כל ימי הפסח אף על גב דקביל עליה אחריות. וצריך לומר דכל ימי הפסח לאו דווקא דאם לא כן נמצאו דבריו סותרין הנ"ל. ולפי מה שכתב בהג"ה (בשם הר"א ז) אפילו חזר והפקיד ביד גוי אחר, לאו למימרא דאם הפקידו ביד בעליו אפילו בקיבל אחריות עליו דמהני אלא היינו טעמא משום דעבירא ליה דכל שהפקידו ביד בעליו אינו חייב באחריותו כדעת הרז"ה.

61. עיין בתשובת הרשב"א חלק א סימן ע, ובשו"ת הריב"ש (סימן תא), שכתב להדיא כי רבנו תם וחרז"ה קאי בשיטת אחת.

אכן בפשוטו דברי שער המלך דחוקים מאד בפירוש הרז"ה, ויעויין בבית מאיר (סימן תמ"ד"ה בהג"ח) שהוכיח מהרז"ה כנגד דעת התק יעקב וכדעת תמנן אברהם. מכל מקום קושיתנו, שהיא המונחת ביסוד דברי שער המלך, במקומה עומדת, ולכאורה, דברי הרז"ה סותרין זה את זה. בתוך כדי דיבור.

נראה, שיש לחקשות על דבריו בפרק ראשון גם כן מדידה אדידה: בסוגית לך לך תרי זימני כתב הרז"ה לבאר כיצד נתרבו פקדונות באחריות מלא ימצא, וזו לשונו: "השתא דכתיב לא ימצא דגלי לן אסורא דבל יטמין ובל יקבל פקדונות מן הנכרי בדקביל עליה אחריות ועליו נאמר לא ימצא כלומר שזה הוא מצוי בידך שאתה חייב באחריותו".

כאן משתמש הרז"ה בדרשת רב. אשי "מדאפקיה רחמנא בלשון לא ימצא מי שמצוי בידך" לפרש את הריבוי מלא ימצא לפקדונות באחריות, ומשמע מדבריו שהאחריות שיש לו בחמץ משויא לחמץ תורת מצוי בידו.

וקשתא קשה, היאך נתמעטו פקדונות באחריות מחובת ביעור כשיחד להם בית, הא האחריות שבהם חוזרת ומשוויא להו מצוי בידו. דוק בדבר כי אין קושיא זו אלא קושית שער המלך דלעיל בשנינו נוסח, שהרי בשני המקומות מבואר כי האחריות היא התנאי המחייב בביעור ושני מקומות אלו עומדים בסתירה לדין יחוד בית דמיירי בפקדונות באחריות.

על כרחך צריך לומר שאינה דומה אחריות דמצוי בידך לאחריות דיחוד בית, וכן אין לחקיש מטיבה של האחריות חפוקעת בהשבה לבית בעלים על האחריות ביחד לו הגוי בית לחמצו. והדברים צריכים ביאור.

ב. שיטת הראב"ד

נניח כעת לשיטת הרז"ה ונעבור לדון בשיטת הראב"ד, ומתוך דבריו אפשר להעלות חילוק מתאים לדעת הרז"ה. בדין חמירא דבני חילא, כתב הראב"ד בהשגות (חמץ ומצה ד, ד):

נדמה לו שזה האחרות מן האנס היה. ועל כרחם היה, ואם כן במוצאי פסח איך היה נמצא שחיח אומר להם רב נחמן (פסחים ל, א) פוקו ואייתו לן חמירא דבני חילא הלא נשרף היה כשלחם. אלא ודאי לא היה אונס בדבר כלל ויכולין היו להחזירו לשמירת עצמן כשירצו, וערב פסח החזירוהו להם ומוצאי פסח נטלוהו מהן.

משמע שהיתה כאן הפקדה חוזרת ביד הגויים למשך ימי הפסח שהסירה מהם אחריות ודברים אלו הם מעין דברי הרז"ה: "כגון שהחזירו לרשות הנכרי כל ימי הפסח שאין אחריות עליו" וקרוב לומר כי מקור דבריו בדין חמירא דבני חילא.

דעת הראב"ד בסוגית יחוד בית הובאה בספר המנהיג (מהדורת רפאל עמוד

תלט). וזו לשון המנהיג שם:

וגוי דאפקיד לישראל וקיבל עליו אחריות לינטריה, כשל ישראל דמי וחייב לבער כיון שהוא חייב באונסין דיליה וכו'. ואי קביל עליה אחריות ואושליה ביתא ומפתח ביד גוי לא מיחייב לביעוריה דלא ימצא בבתיכם כתיב זה אינו מצוי בביתו. וחרב רבי אברחם בר דוד ז"ל, ויראה לי דבמפתח תליא מילתא כדאמרינן בריש פסחים (ד, א) אם עד שלא מסר לו המפתח חל י"ד על המשכיר לבדוק, ובבבא קמא גבי משכיר בית או מוכר (נב, א) כיון שמסר לו המפתח קנה וכו'. מעתה כיון שמסר לו המפתח אין זה ביתו וכמאן דליכא עליה אחריות הוא, ואזיל ליה כל אחריות דקביל עליה מכאן ואילך.

מדברי הראב"ד הללו יש ללמוד כי יחוד בית אינו בתורת יחוד מקום כפי שנקטנו בדעת רבנו תם ובעלי התוספות שיחד לו זוית בביתו, אלא עניינו יחוד בית ממש ומעשה שכירות עם מפתח ביד גוי. גדר זה של שכירות הכלילו הראב"ד ביסודות דין משכיר ושוכר וחובותיהן כלפי דין ביעור חמץ, והרי דברי הראב"ד בסוגיא זו (תמים דעים סימן לד): "ואף לעניין ביעור חמץ במסירת המפתח תלו אותה לא מפני שקנה אותה בכך, אלא מפני שסילק עצמו מאותו חמץ וכמי שחפקירו דמי, דאסח דעתיה מיניה וקם ליה ברשות שוכר והשוכר שבא לרשותו עליו לבערו".

מדובר איפוא בסילוק החמץ מרשותו ומתחת ידו והעמדתו במקום המושכר לגוי באופן שאין לישראל כל זיקה אליו, והמפתח מהווה סימנא לסילוק זה⁶², וכיון שחזר לרשותו של גוי שוב אין הוא מצוי בידו.

קעת עלינו להתבונן בקורות האחריות עקב יחוד הבית ובטיבה. הראב"ד מתייחס ישירות לעניין אך דבריו סתומים, ולכאורה, סותרים זה את זה. תחילה כותב הוא שיחוד משווא לחמץ "כמאן דליכא עליה אחריות הוא", כמי שאין אחריות אבל מכל מקום יש עליו אחריות. ושוב תוך כדי דיבור הוסיף "ואזל ליה אחריות דקביל עליה מכאן ואילך" דמשמע שאין עליו אחריות מכל וכל.

על כרחנו שבשני סוגי אחריות עסקינן. יש אחריות על גוף החמץ בהיותו מסור לידו, הוא אחריות השמירה שבסיבתו נחשב החפץ מצוי בידו. ויש אחריות שמתחייב הישראל כלפי הגוי לשפותו על אבדן חפצו כעין אחריות של חברת ביטוח. כאן אין אנו דנים על אחריות בהלכות שומרים אלא זהו תנאי ממוני בעלמא, ובדאי שהחפצים המבוטחים ברשות בעליהם הם ובידם. כאשר יחד הגוי בית לחמצו ומפתח בידו פקעה אחריות השומרים של ישראל מן החפץ ונשתנתה

62. הראב"ד סבור בכמה מקומות שגדר יחוד קרן זוית מלווה במסירת מפתח, עיין בהשנות הראב"ד מאכלות אסורות (יג, ט) ובחידושו לעבודה זרה (לא, א) ד"ה לא קשיא, ועייין ביצה (מ, א) "כגון שיחד לו קרן זוית ובירושלמי ביצה (פ"ה ה"ז) "שחיה מפתח ביד בעלים או שלא מסרו להן רשותו".

לחתחייבות ממונית גרידא, שהרי סילק עצמו מאותו חמץ וקם ליה ברשות שוכר. וכך משמעם של דברי הראב"ד, כיון שמסר הישראל לגוי מפתח הבית אין זה ביתו וסילק עצמו מן החמץ המונח בו שקם הוא ברשות הגוי, ובכך נעשה כמי שאין עליו אחריות הוא שחרי הלכה לה האחריות שקיבל על גופו של חפץ, ונשארה רק אחריות כללית שאינה מעניקה לו בחמץ כל זיקה.

ג. תורה לשיטת הרז"ה ופירוש דבריו על פי שיטת הראב"ד

עתה נוכל לפרש את שיטת הרז"ה על פי החילוק שבין שני סוגי האחריות שנמצאה בשיטת הראב"ד. מלא ימצא מי שמצוי בידך למדנו שזה הוא מצוי בידך שאתה חייב באחריותו והלא מדובר באחריות לשמור החמץ עצמו. וכן כאשר השיב החמץ לרשות הנכרי לשמירת עצמן שוב אין אחריות שמירתו עליו. אולם כשיחד לו הגוי בית לחמצו אף על פי שקיבל עליו ישראל אחריות הא אין החמץ מצוי בידו כלל ואין לו כל גישה אליו, אין אחריות זו אלא ביטוח לחמצו אם יאבד או יגנב אך לא קיים כל דין שומרים בכחאי גוונא.

נחזור עתה ללשונו של הרז"ה בה פתחנו: "קא משמע לן שאף על פי שהוא בבתיכם כיון שאין מצוי בידך אין זקוק לבער" ולפי דרכנו כוונתו לומר שלא רק בהוצאת החמץ מרשותו וחשבתו לבעלים אפשר שתפקע חובת ביעורו, אלא אף אם החמץ ברשותו ובאחריותו מכל מקום מותר להניחו כך לפי שאינו מצוי בידו.

שער המלך נקט בדעת הרז"ה כדעת רבנו תם בגדרי יחוד בית ולכן התקשה בזה, אולם מן המבואר יש לפרש את דברי הרז"ה על פי דברי הראב"ד, ושוב אין הכרח לחשוות אחריות דיתוד בית לאחריות דחשבה לרשות בעלים.

בבואנו להשוות את שיטת הרז"ה והראב"ד עם שיטת המגן אברהם, יש לומר כי היסוד המשותף הוא שיחוד בית או השבה לרשות הבעלים מפקיעין מן החפצא תורת פקדון. מיהו לדעת המגן אברהם די בהפקעה בפועל של תורת פקדון, אולם לרז"ה ולראב"ד ישנה הפקעה מוחלטת, אלא שביחוד בית מתחדש תנאי אחר לגמרי ולא תלוי כלל במעשה ההפקדה הראשון.

האחרונים⁶³ עמדו על כך שדברי הרז"ה עומדים בניגוד לשיטת הר"י כפי שפירשה המגן אברהם והש"ך שאף שומר שכר שהפקיד ביד בעלים עדיין אחריותו עליו, וכתבו לדחות דברי המגן אברהם ולהעמיד את דינו של ר"י דווקא במשכון מדין בעל חוב קונח משכון, ובכך לא סתרי דברי הרז"ה לפסקו של ר"י ולדינא דשולחן ערוך.

63. עיין בשערי המלך הנ"ל (ודבריו תמוהין, שלכאורה נעלם ממנו הש"ך בסימן כה, וצע"ג), ועיין עוד בחוקת הפסח (סימן תמ סעיף קטן ה) ובגוף דברי ר"י האריך המתרא"ל צינץ בספרו הגדול מקצוע בתורה (סימן עב סעיף קטן יט), ואף הוא דחה דברי הש"ך מסברא ולא ראה את דברי הרז"ה המפורשים, מיהו מסיק לדינא כנגד שיטת ר"י.

אכן הדברים תמוהים, שחרי הרז"ה כתב דבריו להעמיד דין המשנה והברייתא בה נחלקו רבי מאיר ורבנן והכי תנינא התם: "ישראל שחלוח את הגוי על חמצו לאחר הפסח אינו עובר, משום רבי מאיר אמרו עובר" ואוקימנא לה בגמרא דפליגי אי בעל חוב קונה משכון אף מגוי או לא. ומדרבנן נשמע לרבי מאיר, מה לרבנן כשהשיבו לרשות הנכרי אין אחריות עליו, אף לרבי מאיר אין אחריות עליו, אף על פי שקנה המשכון מיד הגוי, וצ"ע.

ושמא יש לומר דהרז"ה והר"י לטעמיהו אזלי, דהנה נתבאר בסוגיא שם כי לשיטת הרז"ה דין בעל חוב קונה משכון בשעת הלואה בנוי הוא על גדר למפרע הוא גובה, והא נמצא שחחרהנה גופא הוי מעשה קניין שיחול למפרע אם לא יפרענו משיגיע זמנו וכיון דבקניין תליא מלתא תו לא אכפת לן אי אחריותו עליו או לא.

אולם שיטת ר"י בנויה על יסוד אלים שעבודה ומבואר עניינו בתוספות שאנך, שחובאו בשיטה מקובצת בבבא מציעא (פב, א) ד"ה וז"ל: "דאלים שעבוד דידה בשעת הלואה משום דשייכא תפיסה גמורה דמצי לעיולינהו ברשותיה וליכא למילף מיניהו קרקע" הוא הוא יסוד האלים שעבודה שמכח תפיסתו מפקיע תורת מצוי בידך בחמצו של ישראל אילו היה דין בעל חוב קונה משכון אף דגוי.

נראה איפוא, כי הר"י לשיטתיה צריך לפרש שמשכון קנוי הוא מצד עצם היותו תפוס ביד חמלות ובתורת תפיסתו הרי הוא שומר שכר. לפיכך כשהפקידו ביד חלוח אין הוא מעוניין לאבד תפיסתו בו, ולכן אנו דנים זאת כמעשה הפקדה המשמרת את עיקר אחריותו עליו ותורת פקדון דקביל עליה מעקרא. אולם לבעל המאור שחקניין לא תלוי בתפיסה בפועל הא מבחינת האחריות כיון שהחזירו לבעלים שוב פקע מיניה מכל וכל, ודו"ק.